

ORTA DOĞU POLİTİKASINDA ORDUNUN ROLÜ *

Macid HADDURİ

Çeviren : Asis. Dr. T. KARAMUSTAFAOĐLU

— I —

Geçen dört yıl içinde birtakım Orta Doğu ülkeleri ordunun etkin bir rol oynadığı hükümet değişiklikleri geçirmiştir. Suriye ve Mısır'da ordu, gözden düşmüş rejimleri yıkmak ve devlet başkanlarını yerlerinden uzaklaştırmak amacıyla müdahalede bulunmuştur. Lübnan ve Irak'da rakip siyasî partiler arasındaki amansız çekişmeyi tehlikeli gören devlet başkanları orduyu düzeni koruması için müdahaleye bizzat dâvet etmişlerdir. Lübnan'da muhalefeti ezmeğe yanaşmayan ordu, yalnız koruyucu bir tutum takınmıştır. Irak'da ordu devlet otoritesini düzensizliğe karşı desteklemeği kabul etmiş görünmekle birlikte, bu müdahalenin ilerde ne gibi sonuçlar doğuracağı henüz kestirilemez.

Hükümetin ordunun kontrolü altında bulunması hem Orta Doğunun demokratik mekanizmasındaki önemli kusurları ve hem de Orta Doğu'lu önderlerin yüksek siyasî makamlara yerleşme hevesi peşinde koştuklarını gösterir. Batı demokrasilerinde gelenekler ordunun iç politikadan uzak tutulması yolunda gelişmişse de, dış politika işlerinde çoğu zaman ordunun görüşlerine başvurulması ve askerlik mesleğinden kişilerin birtakım yüksek siyasî makamlara seçilme ya da atama usûlüyle getirilmeleri, ender rastlanacak bir olay değildir. Ama bu, ordunun söz konusu siyasî makam-

---

* Majid KHADDURİ, The Role Of The Military In Middle East Politics. (The American Political Science Review, cilt XLVII, 1953, s. 511-524). Çevirenin notu: Bu makale 1953 yılında yazıldığından içindeki olayları ve kişileri o günlerin siyasal ve toplumsal koşulları altında değerlendirmek yerinde olur. Makale tarih yönünden eski olmakla birlikte, yazarın değindiği sorunlar Orta Doğu ülkelerinde hâlâ diriliklerini korumakta ve çözüm yolu beklemektedirler. Son darbeler ve siyasal tedirginlikler bu gözlemi doğrular gözükmektedir.

lara meslekî silâhlarını kullanarak yerleşmesi keyfiyetinden ayrı bir meseledir.

Orta Doğudaki siyasî zümrelerin hepsi, ne çok partiye ve ne de fikirler anarşisine müsamaha göstermeyecek «güçlü» bir rejime karşı âdeta bir sıra özlemi çekmektedirler. Bu da kısmen demokrasinin ilkelerinde bir anlaşmaya varılamamasından ileri gelmektedir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşından itibaren harekete geçen sosyal güçler, Batılılaşma akımını halkın dışardan alınma bu fikirleri sosyal ihtiyaçlarına uydurabilme yeteneklerini aşan sun'î bir şekilde hızlandırmışlardır. Egemenlik, self-determination ve demokrasi gibi kavramlar Orta Doğu halkına önceden bir hazırlık yapılmaksızın zorla benimsetilmiştir. Eğer Birinci Dünya Savaşından sonra Orta Doğunun yeni baştan teşkilâtlandırılmasında etkin rol oynayan Batılı devletler, Doğulu ülkeleri yakından tanımış ve onların tarihsel akışını daha iyi kavrayabilmiş ve bu Doğulu uluslara Batının fikir ve müesseselerine daha ağır uyma imkânı bırakmış olsalardı, bunlar belki de kendi ihtiyaç ve dileklerine uygun biçimi ya da demokrasi tarzını meydana getirebileceklerdi. Orta Doğulu önderlerin Batılı devletlerle yaptıkları işbirliği, bu önderlerin batı düşünce ve müesseselerin dinci ve tutucu (muhafazakâr) zümrelerle çatışmasını önleyecek ve kurulu örgütlerle uzlaşmasını sağlayacak bir çaba göstermemeleri yüzünden işe yaramamıştır. Bundan ötürü, demokrasi tâ başlangıcından beri genel bir saygıya kavuşamamış ve yeterli reformlar başarılamayınca da, kabahat demokrasiye yükletilmiştir. Demokrasiye muhalefet gerek sol (sosyalist ve komünist) ve gerekse sağ (dinci) parti ve zümrelerden gelmekle birlikte, hiçbir kanadın iktidarı sağlamaya yetecek desteğe sahip olamaması yüzünden, ordu müdahalede bulunmuş ve ılımlı bir reform programını zorla yürütmüştür.

— II —

İslâmiyet yüzyıllardan beri ona inanan müminlere hiçbir sofî müslümanın sıhhat ve mükemmeliyetinden şüphe etmediği bir hayat tarzı bahsetmiştir. İslâmiyet ilâhi bir sistem olarak otoritenin

Tanrıya ait bulunduğu prensibini kurmuştu, ama halife o makama halk tarafından Tanrının yasasını uygulamak üzere getirildiği halde, anayasal bakımından kendisini seçen topluluğa karşı sorumlu değildi. Bununla birlikte gerek halife ve gerek teb'ası ilâhi hukukla bağlı idiler ve bu hukukun ihlâli halinde eşit cezaî sorumluları vardı. En son sorumluluğu Tanrı'da toplayan böyle bir devlet teorisi aslında demokratik sayılamaz. Ama, İslâmiyet Tanrının irade ve adaletinden meydana gelmiş bir bütün telâkki edildiği içindir ki müslümanlar iç evrenlerinden doğma bir güven duygusuyla kendi siyasal sistemlerinin otoriter nitelikte de olsa, bir başka sistemle kıyas edilemeyeceğine inanmaktadırlar. Bundan başka, İslâmiyet her türlü yabancı saldırısından da masun telâkki olunurdu, çünkü İslâmın kudreti aynı zamanda Tanrının kudreti idi ve hiçbir topluluğun İslâma karşı girişeceği bir saldırıda başarıya ulaşması düşünülemezdi: Zaferi İslâmiyetten ayırmağa imkân bulunmadığına göre, yenilgi mutlaka kâfirlere ait olacaktı. (1)

İslâmiyetin Batı fikir ve müesseselerinin etkisi altında değişmekte olduğunu gören sofu müslüman manevî bir bunaltı geçirmektedir. O, yalnız İslâmın halifeden ayrılmasına ve ilâhi hukukun yerini lâik mevzuata terketmesine şaşmakla kalmıyor, üstelik Batının İslâma karşı bu saldırısının cezasız bırakılmasını da aklı bir türlü almıyor. Batılılaşma akımı çeşitli renk ve özellik taşıyan fikirlerde ayrı ayrı ifade edilmiştir. Agnostik yeni kuşak batının pozitivist felsefesinin tutkusu altında geçmişle bağların büsbütün koparılması ve batılı lâik müesseselerin benimsenmesi fikrini savunmuştur. Birinci Dünya Savaşının ardından, demokrasi bir moda haline gelmiş fakat yeni kuşaklar onu mevcut koşullara uydurmağa çalışmaksızın olduğu gibi kabullenmişlerdir. İlahi hukuk bilginleri ile onlardan yana olan eski kuşak, batılı müesseselere bunların islâm müesseseleriyle bağdaşmayacaklarını ileri sürmek suretiyle karşı durmuşlardır. Oysa bu zümreler salt «İslâma dön» sloganıyla yetinmişler ve İslâm ile batının en iyi kurumlarını bütünleyici, yapıcı nitelikte bir reform çizelgesi ortaya atamamışlardır. Böylece çekişme iki okulun taraftarları arasında cereyan etmekteydi, yeniler modern hayatla bağdaşmayan eskiyi inkâr ediyorlar buna karşılık geç-

---

(1) İslâm devletinin niteliği hakkında daha geniş bilgi için Bk: M. KHAD-DURI, «The Judicial Theory of the Islamic State» The Muslim World, c. 41. s. 181-85 (Tem, 1951)

mişten, eskiden böyle ani şekilde kopuşu gözleyen eskiler de bu değişime fırsat veren yetkililere karşı ateş püskürüyorlardı.

Yeni kuşağın demokrasi denemesi mutlu bir deneme olmamıştır. Çünkü, çok geçmeden demokrasinin seçim etkinlikleri ve parlamento görüşmeleri gibi karışık usulî problemleriyle (rakip partiler ve politikacılar arasındaki bitmez-tükenmez çekişmeleri saymazsak) işlemeğe başlamış ve halk demokrasi sürecinin baceriksiz önderler tarafından nasıl çarçur edilip, kötüye kullanıldığını öğrenmiştir. Demokrasi eskiden ilâhi hukukda olduğu gibi halkın saygı ve bağlılığını sağlamayı başaramamıştır. Geleneksel müesseselere karşı korku ile karışık derin bir saygı gösterme alışkanlığı içinde bulunan sofu müslümanlar nazarında demokratik politikanın bu canlı özelliği çok bayağı ve çok âünyevî idi. Bundan başka, demokrasi Batıdaki uygulanmış şekliyle eşitliği değil, özgürlüğü önemser görülmekteydi. Ama yüzyıllardan beri otoriter rejimlere alışmış halk yığınlarından özgürlüğe eşitlik kadar değer vermeleri beklenemezdi, çünkü özgürlük sömürülmüş yığınların zararına bir azınlığın zenginleşmesine yol açmıştı. Hiç şüphesiz, durumu daha da güçleştiren zengin azınlık ile yoksul çoğunluğun çıkarları arasında belirli bir orta sınıfın var olmamasıydı. Oysa, böyle bir orta sınıf Batı Avrupadaki benzerleri gibi otokrasi ve feodalizme karşı demokrasinin şampiyonluğunu yapabiliirdi. Fakat temeli tarıma dayanan ve feodalizmin uzun bir süre varlığını devam ettirdiği bu ülkelerde, birdenbire bir orta sınıfın doğmasını beklemek oldukça güç görünmektedir. Böyle ülkelerde demokrasinin getirdiği özgürlük sırf rekabeti biraz daha körüklemiş ve mutsuz yığınlar ekonomik durumlarını geliştirme amaç ve çabası güderlerken, radikal düşüncelerin etkisine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Orta Doğu halkının demokrasiyi kuramsal (teorik) sağlamlığından çok elde ettiği sonuçlara göre değerlendirmesi, gayritabii değildir. Demokrasi hakkında vardıkları karar, yöneticiler tarafından aldatıldıkları ve demokrasinin kendilerini yalıtıldığı yolundadır.

Öndokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Cemaleddin al-Afghani ve Muhammed Abduh gibi birtakım aydın hocalar, müminlerin Batı düşüncesi ve kavramlarını benimsemeleri halinde bunun İslâmiyete bir zararı dokunmayacağını ileri sürmek suretiyle, islâmî reformlar alanında iyi bir başlangıç yapmışlardır. Muhammed Abduh İslâmiyetin «lâikleştirilmesini» değil, «modernleştirilmesini» savunan bir

reform formülü ileri sürmüştür. Başlangıçta M. Abduh'un görüşü Kahiredeki Azhar Üniversitesinin muhalefetiyle karşılaşmışsa da, zamanla bu yöntem Müslüman efkârın desteğini kazanmış ve neticede Azhar mezunları da Abduh okulunun etkisi altında kalmışlardır. (2) Ancak, demokrasinin takdiminden sonra, Azhar, Abduh'un yapıcı reformlarını daha ileri götüreceği yerde tutup mevcut rejimi desteklemiş ve böylece liberal müslümanları artık etrafına çekemez olmuştu. Bu liberal düşünceli kişiler de haliyle Batılı okullara gitmeği yeğlemişler ve böylelikle İslâmî bilgilerle ilişkilerini yitirmişlerdir. Nihayet denebilir ki, Abduh gibi İslâmiyetin en iyi yönleriyle Batı uygarlığını birleştirici bir reform programı ileri sürebilecek bir başka ılımlı müslüman ıslâhatçı çıkmamıştır.

İşte bu durum amatör dinci önderlerin aşırı milliyetçilikle karışmış eski dinsel şevki yeniden canlandırmalarına yol açmıştır. Müslüman kardeşler (al-Ikhvan al-Muslimun) topluluğu bu dinsel uyanışın en güzel örneği olarak zikredilebilir. Çağdaş eleştiriciler arasında söz konusu kardeşlik topluluğunun İslâmiyetin modernleştirilmesine ne gibi bir katkıda bulunduğu ve önemi hakkında hâlâ fikir ayrılıkları vardır. Batının teknolojik buluşlarının esasen benimsemiş olduğu doğru olmakla birlikte, kardeşlik örgütünün Abduh'un soyut değerler evrenine katgılarda bulunan görüşü yönünde bir gelişme gösterdiğini söylemek güçtür. Hatta insan kardeşlik örgütünün milliyetçilikle karışık dinsel bir taassubu uyandırmak suretiyle Abduh'un hoşgörüsünden ayrıldığını farkedebilir. Bundan başka, kardeşler topluluğu mevcut rejime muhalefet yoluyla halkın desteğini sağladığından, demokrasinin de karşısında idi. Abduh'un yapıcı yönteminden yoksun bulunan kardeşler topluluğu, demokrasi ile İslâmiyeti uzlaştırmak için bir çaba harcamaya istekli gözüküyor ve bilâkis teokrasinin yeniden kurulması fikrini savunuyordu. Kardeşler topluluğunun önderi, Şeyh Hasan Al-Banna, Filistin Savaşı sırasında neredeyse iktidarı ele geçirecekti. Lâkin, ortaya pek erken çıkmış ve yönetici oligarşi ile çatışmıştır. Şeyh Hasan zora başvurmakla suçlandırılmış ve hükûmet bunu (Şeyh Hasan'ın feci bir şekilde katlinden sonra) teşkilât merkezini kapatmak için bir vesile olarak kullanmıştır. Mısır hükûmeti bu akımı büsbütün bastıramamış teşkilâtın yeniden faaliyete geçmesine izin verilmiştir.

(2) Bk: Charles C. Adams, İslam and Modernism in Egypt (London, 1933), ve H. R. A. Gibb, Modern Trends in İslâm (Chicago, 1946).

Ama söz konusu akım önderlerinin işledikleri hatalar yüzünden ciddi bir şekilde sarsılmıştır. (3)

Kardeşler topluluğu iktidarı alsaydı bile (ki benzer hareketlere Suriye ve Irak'da da teşebbüs edilebilirdi) mensuplarının uzun bir süre iktidarda kalmaları şüpheli görünmekteydi. Çünkü, kardeşliğin programı uzun bir süre dayanılamayacak derecede aşırı Kalvinistik bir ruh taşımaktaydı. Bütün öteki devletleri aşağı gören bir teokrasinin tekrar kurulması yeni uluslararası düzene aykırı düşmekteydi. Bundan başka, imân dayanışması ile ilâhi hukukun da uygulanması üzerinde teokratik bir önemle durulması ve bu amaçları gerçekleştirmekte kullanılabilecek ortaçağ usullerinin nazarı itibara alınmaması sert tepkiler doğurmaktaydı. İşte, kardeşlik ve diğer dinsel akımlar, dini fert için bir vicdan meselesi sayan evrensel eğilimin etkisi altında bulunan modern bir toplumda böyle bir dayanışmanın başarılamıyacağı gerçeğini görmemezlikten gelmişlerdir. (4)

Hem Müslüman ve hem de Batılı yazarlarca tekrar edile edile yaygınlaşan bir slogana göre, Orta Doğu'da komünizme karşı durabilecek tek mücehhez kuvvet, İslâmiyettir. Sırf doktrinal sebeplerden ötürü İslâmiyetin komünizmle uzlaşması belki de herhangi bir başka dinden daha zordur. Hayatın bütün değerlerini tanrısal bir hukukî-teolojik yasayla kıymetlendiren sistem olmak bakımından İslâmiyet, diyalektik materyalizme ve tabiatıyla atheism'e karşıdır. Günde beş vakit namazını kılan ve ilâhî hukuk kurallarına sıkı sıkıya bağlı bulunan sofu müslümana göre, komünizm hayatı sırf bir mekanik sürece irca etmekte ve soyut değerlerden çok somut, yersel değerler üzerinde durmaktadır. Ayrıca, İslâmiyet özel mülkiyet ile özel teşebbüs müesseselerini kabul eder ve her türlü mülkün temellük ve devir işlemlerini, mâlikin furuuna ya da yakın hısımlarına miras yoluyla intikalleri de, ilâhi hukuk düzenler. Hatta devletin gerek savaş ve gerekse barış sırasındaki mülkiyet hakları bile, ilâhi hukuk tarafından sınırlandırılmıştır. (5)

- (3) Müslüman Kardeşlik topluluğunun menşei ve fikirleri hakkında bir tartışma için Bk: J. Heyworth-Dunne, *Religious and Political Trends in Modern Egypt* (Washington, 1950).
- (4) Bk: Herbert Butterfield, *History and Human Relations* (London, 1951). s. 132.
- (5) Kişiler ile mülk arasındaki ilişkiler için daha geniş bilgi için yazarın şu eserine Bk: *Law of War and Peace in Islâm* (London, 1941). Bölüm 9.

Hâlâ birtakım İslâm düşünürleri, yoksulun şimdiki kötü durumunu ve sömürgeci toprak ağalarını görerek, İslâmiyetin aynı zamanda zengin ile yoksul arasındaki bu büyük dengesizliğe de karşı olduğunu ileri sürmektedirler. Bu düşünürler Peygamber Muhammed'in yoksulluğa karşı sık sık tiksintisini ifade ettiğine dair geleneklerden söz ederler. İslâmiyetin başlangıcından beri hukuk ve ilâhiyat bilginleri her fırsatta halifelere yoksula gerekli ilgiyi göstermelerini öğütlemişlerdir. Çünkü kanun yoksullara zekât dağıtılmasını emretmişti. Yeni İslâm düşünürleri, İslâmiyeti ideal bir sosyal adalet sistemi şeklinde görmek suretiyle esasen sömürücü- lüğe ve yoksulluğa karşı olduğunu ve toplumun ekonomik hayatını eşitlik temeli üzerine oturtmak görevinde bulunduğunu ileri sürerler. Bu düşünürlerden bir tanesi «sosyal adalet, cihad gibi, bütün müslümanlara düşen ortak bir ödevdir» demıştır. Yani, sosyal adaletin uygulanmasını tanrısal yasa emretmektedir. Eğer bu husus gerçekleştirilmezse, o vakit bütün müslüman cemaati ve yöneticiler, günah işlemiş sayılırlar ve cezaya çarptırılırlar. (6) Fakat bu ılımlı İslâm düşünürlerinin yönetici oligarşi ya da Azhar mensupları üzerinde pek az bir etkisi olmuştur. Onlar daha çok kutsal sözlerin nakliyle ve Cuma namazlarında mülkiyet hakları, kapitalizm lehinde verilen vaazlarla yetinmişler ve bunlarla yoksulluk ve işsizliğe karşı soyut bir kuvvet sağlanacağına inanmışlardır.

İşte, bu çeşit davranışlar derhal ortaya militan solcu zümrelerin çıkmalarına yol açmış ve bunlar ya sosyalizmin İslâmiyetle bağdaşabileceğini iddia etmişler ya da komünizmi benimsiyerek İslâmiyete büsbütün yüzlerini çevirmeğe çalışmışlardır. İlimli solcu zümreler İslâmiyetin sosyalizme karşı olmadığını iddia etmekte ve ilk islâmî akidelerin sonradan yapılan ilâveler hariç, sosyalist fikirlerle uyduğuna ileri sürmektedirler. Bunların sosyalizmi, İslâmiyetin toplumda servete dayanan hiç bir ayrılacağı tanımayan eşitlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Onlara göre müminler arasında Tanrı tarafından konulmuş hiç bir sosyal ve ekonomik farklılık mevcut değildir, nitekim Kur'anda da belirtildiği gibi, O «sizi erkek ve kadın olarak yarattı ve sizleri ırklar ve boylar haline getirdi,» O (Tanrı) kulları arasında inanglılar ve içinde Tanrı korkusu bulunanlar sek-

(6) Bk. Muhammad al-Ghazzali, İslâm and Socialist Programs (Kahire. 1951). s. 35-37. Ayrıca şu esere bk. Sayyid Kutb, Social Justice in Islam (Kahire, 1950) (Her iki eser de Arapçadır).

linde bir ayırmadan başka bir ayırım tanımamıştır (7) Sosyalistler bu görüşlerine kanıt olarak Muhammed'in sâde hayatını bırakarak servet edinen ve halk yığınlarının çıkarlarını umursamayan bir halifeyi kınayan Muhammed'in dostu (ilk müslüman sosyalist saydıkları) Ebu-Dhar al-Ghifari örneğini öne sürerler.

Fikirlerini Marx ve Lenin'in öğretilerinden alan komünistler, hemen hemen bütün dinsel ve ulusal müesseseleri gerici sınıfların siperi sayarak reddederler. Marx'la birlikte dinin halk için bir afyon olduğunu iddia eden Orta Doğu'lu aşırılar (müfritler), İslâmiyete ve öğretilerine koyu bir din düşmanlığı ile saldırırlar. Bunların dünya komünizmi doktrinine dayanarak toplumun yeni baştan örgütlenmesini savunan programları, belki de Orta Doğu'da şimdiye kadar yönetici sınıfa karşı öne sürülen programların hem en yapıcısı (hem de mevcut durumu tümünden tehdit etmesi bakımından en yıkıcısıdır). Komünizmin onun daha en temel ilkelerini bile kavrayamamış halk yığınlarını ve gayrimemnunları etkilemesinde, bu sistemi bütün toplumsal dertlerin bir devâsı gibi gösteren yerli önderlerin ikna edici kabiliyetleri rol oynamıştır. Komünistlerin gösterdikleri disiplin ve dayanışma (aralarında sık sık usulî meseleler üzerinde çekişmeler cereyan etmekle birlikte) baskıya karşı gözüpek savaşları halk yığınları arasında faaliyetlerini etkili kılmış ve prestijlerini yükseltmiştir. Oysa, onların sömürmeye, ihtilâsa, yolsuzluğa karşı haykırımlarına rağmen bütün halk yığınlarından aktif bir destek görmeleri için daha bir hayli yol kat etmeleri gerekmektedir. Belki gizli komünist partilerinin (bütün Orta Doğu ülkelerinde komünist örgütlerin ya kuruluşuna izin verilmemiş ya da bunlar kapatılmıştır) nizamî üyeleri hariç, izleyicilerinin bir çoğu doktrinal bazı ihtirazî kayıtları saklı tutan sempatizanlar olarak sınıflandırılabilirler. Komünizmin dine ve diğer ahlâk kurallarına karşı çıkması ve onları yermesi gibi hususlar, yabancı bir devletle ilişkisi bir yana, bu akidenin toptan benimsenmesi konusunda hâlâ birçok kimselerde çekingenlik yaratan faktörlerden ancak birkaç tanesini teşkil eder. Fakat, eğer bu sempatizanlar mevcut rejimlerle komünizm arasında bir seçme yapmak durumunda kalırlarsa, bunların komünizmi yeğlemeleri mümkündür.

---

(7) Bk: Kur'an. XLIX, 12-13. (Palmer'in çevirisi).

İşte, bu plâtlformlardan hiçbirinin halk yığınlarının tam desteğini sağlamayı becerememeleri, öte yandan demokratik rejimlerin zedelenmeğe elverişli bir nitelik taşımaları, önderlik konusunda halkın bakışlarını bir başka yana, orduya çevirmiştir.

— III —

Orta Doğu ülkelerinde güçlü bir ordu kurmak hevesi eski çağlara, yani hükümdara ait kudretin din adamları ve ordu gibi iki esaslı temele bağlı bulunduğu zamanlara kadar gider. Hükümdar, kendisini Tanrı ya da Tanrının oğlu şeklinde ilân etmekle kalmaz, ayrıca başkumandanlığı da deruhte ederdi. Çoğu zaman savaş alanına ordu kumandanı olarak katılırdı. İşte, hükümdarlarla ordu arasındaki bu yakın dostluk Arap ve Osmanlı yönetimlerinden beri yüzyıllarca devam etmiştir. Ordu kumandanlarının halife ve sultanlarla ilişkileri öylesine sıkı idi ki, çoğu zaman vezirler ve vezir-i âzamlar bile Divân-ı Hümayunda çalışmış subaylar arasından seçilirdi. Bu askerî kişilerin evlilik yoluyla hanedanla ilişkiler kurmaları da, ender rastlanan bir durum değildi. Arap ve Osmanlı ordularında, kumandanlar efendilerinden daha güçlü bir duruma geldikleri vakit, diledikleri hükümdarları peşi peşine tahtlarından indirmişlerdir. Tıpkı Pretor muhafızının İmparatorları tahtadan uzaklaştırması gibi, Arap lejyonu ve Osmanlı Yeniçerisi de birbiri ardınca hükümdarları öldürmüş ve onların yerine kendi tâyin ettikleri kimseleri geçirmişlerdir. Ordu kumandanları ile hükümdarlar arasındaki bu çekişme gitgide soysuzlaşarak ya ordunun ya da hanedanın temizlenmesini gerektiren bir adam boğazlama şekline dökmüştür. İşte, bu türlü bir iç kavgaya maruz kalan toplumdaki siyasî teşkilât temellerine kadar çökme noktasına gelmiş ve rejimde köklü bir değişiklik yapılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Doğu toplumları tarihinin bu önemli yönü ve böyle olayların üst üste vuku bulması (ancak bunların dönemsel-devrî-bir nitelik taşıdıklarını söylemek istemiyoruz) modern Orta Doğudaki son olayların bir sürpriz sayılamıyacağımı göstermektedir.

Modern Orta Doğu'da, ötedenberi mevcut askerî geleneğe uyularak Avrupaî ölçüde disiplinli ulusal ordular kurmak için can atılmıştır. Öyle ki, Irak ve Suriye gibi yeni ülkeler bile, daha manda yönetimi altında buldukları sırada, yani henüz silâhlı kuvvetlere

gerçek bir ihtiyaçları olmadığı halde, ilerdeki genişlemeleri bakımından küçük çapta ulusal ordular kurmayı arzulamışlardır. Gerek Irak ve gerekse Suriye bağımsızlıklarına kavuştukları vakit, ulusal kuvvetlerin yeniden teşkil ve genişletilmesine özel bir itina gösterilmiş ve bunu henüz kazanılmış bağımsızlıklarının korunmasında zorunlu bir unsur saymışlardır. Bağımsızlıklarına erken kavuşmuş ülkelerde ordu ulusal hayatta daha geniş bir yer tutmuştur. Örneğin Türkiye ve İran'da Kemalist ve Pehlevî rejimleri bu kuruluşlarını kurucularının kişiliği ve devlet adamlığı kadar orduya da borçludurlar. Mısır'da, hanedanın kurucusu Muhammed Ali zamanındanberi, ordu, genel valilerin başlıca meşgalesi olmuş ve bunlar iktidarlarını pekiştirmek için bütün vakitlerini orduya harcamışlardır. Ama, İngiliz işgalinden (1882) bağımsızlığa değin (1922) ordu hemen hemen bir polis gücü seviyesinde bırakılmıştır. Özellikle 1936 tarihli İngiliz-Mısır Andlaşmasının imzalanmasından sonra yeniden bir ulusal ordu kurma hevesi canlanmış ve bu suretle ordunun yalnız dışardan gelecek saldırılara karşı koyması değil, aynı zamanda yeni ulusal hayatın bir sembolü olması istenmiştir.}

Orta Doğu'lu subayların birçoğu ya orta sınıfa ya da yönetici oligarşiye mensup kişilerdir: Pek azı yoksul sınıflardan gelmiştir. Erler kural olarak köylü ve işçi sınıflarından alınmakta ve birçoğu ulusal kur'a usulüne göre askere çağrılmaktadır. Erlerin çoğu okuma-yazma bilmezler; ama hizmet süreleri boyunca askerî eğitimle birlikte ilk öğretime tâbi tutulurlar. Ordunun politikaya karışmasına erlerden çok subaylar önayak olmuştur. İlk ve lise öğretimi koyu bir milliyetçilik duygusunun aşılmasıyla birlikte yürütülür. İşte, gerek yurtseverlik ve gerekse kişisel tutkuların dürtüsüyle birçok lise mezunu, hukuk ya da askerlik alanında sahip olunacak bir mesleğin yüksek devlet makamlarına bir basamak teşkil edeceği kâmasıyla hukuk fakültelerine ya da askerî akademilere girerler. Mesleklerinden hoşnut olmayan ya da emellerine ordu saflarında daha iyi ulaşabileceklerine inanan lise öğretmenleri ile hukukçuların da, askerî okullara yazılmaları ya da askerlikteki mesleklerine dönmeleri ender görülen bir durum değildir. Asıl öğrenimi hukuk iken daha sonra askerliğe giren yalnız General Necip değildir, böyle kısa bir süre öğretmenlik yapıp sonra orduya katılan yüzlerce kişi saymak mümkündür.

Disiplinin ve mesleğin bir icabı olarak orduyu politikadan uzak tutması gereken askerlik öğreniminde bile, milliyetçi fikirlerin aş-

lanmasına devam edilmektedir. Çoğu zaman ulusal meselelerle ilgili kararlarda subayların aktif bir rol oynadıkları görülür. Irak'taki Asurî ayaklanması bunun güzel bir örneğidir. Ordunun ayaklanmayı bastırmak için harekete geçmesi yalnız askerî bir emrin zoruyla olmamıştı, bu mesele hakkında askerlerin de kişisel görüşleri vardı ve meseleyi ulusal anlayışlarına uygun düşecek bir biçimde çözmeği kararlaştırmışlardı. İşte bu keyfiyet, söz konusu meselenin çözümünde Iraklı subayların neden bazı taşkınlıklarda bulduklarını açıklar. Bu meyanda Filistin Savaşından da çok önemli ve aşağı-yukarı bütün Arap ülkelerini derinden etkilemiş bir mesele olarak bahsedilebilir. Şimdi bildiklerimize göre, askerlerle iktidardaki politikacıların görüşleri birçok noktalarda yekdiğinden farklı bulunmaktaydı. Politikacılar ordunun (genel kumanda ve silâh temini gibi) tamamen teknik meselelerle ilgili tavsiyelerine aldırmış etmemişler, ordu mensupları da savaşın güdüm ve yönetimine ilişkin sorunlarda baştaki hükûmetlerle anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu konuda ordunun (Müslüman Kardeşler gibi) muhalefet partilerinin etkisinde kaldığı doğrudur; ama subayların da baştaki hükûmetlerden farklı, kendilerine özgü siyasi fikirleri bulunmaktaydı. İşte böylece Arapların savaşı kaybettikten sonra askerler ile iktidardaki politikacıların birbirlerini işlenen hatalardan dolayı neden suçladıklarının sebebi aydınlanmaktadır. Ancak, ordu bütün kabahatların haksız bir şekilde kendisine yükletilmek istendiğini fark edince, politikacıları devirmek ve onları hatalarından dolayı cezalandırmak suretiyle buna karşı bir tepki (burada sadece bir özel sebepten bahsetmek gerekirse) göstermiştir. Lübnandaki son askerî müdahale geçici olmuştur; çünkü savaşta bu ülke askerî bakımdan nisbeten az bir rol oynamıştır. Oysa, Irak'da ordu o zamana kadar yedi darbe düzenlemiştir ve ordunun şu yakınlarda yeniden müdahaleye çağırılması onun siyasi sahneye tekrar hâkim olacağına işaret etmektedir. Ürdün ordusu uzun bir süreden beri İngiliz vesayeti altında bulunduğundan kendisinden hiçbir davranış beklenemez. Suriye ve Mısır ordularının durumuna gelince, ki asıl ciddi yenilgiye uğrayan ve hükûmetlerinin silâh teminindeki yolsuzluklarından en çok zarar gören onlardır (örneğin Mısır'da hükûmet orduya bozuk, işe yaramaz silâhlar temin etmiştir). Söz konusu ülkelerde ordunun politikaya müdahalesi, gerek ordunun Filistin Savaşındaki rolüne ve gerekse politikacıların onları desteklemekte gösterdikleri başarısızlıklara karşı bir nevi intikam sayılabilir.

Orta Doğu ülkelerinin ulusal hayatında yüksek bir yer tutan askerlere çeşitli ideolojik ve siyasî zümreler (komünistler hariç, çünkü onların böyle teşebbüsleri ağır cezalara çarptırılırdı) yanaşmak suretiyle onları kendi saflarına kazanmağa çalışmışlardır. Askerlerden birçoğunun muhafazakâr ve koyu milliyetçi bir görgü ve öğrenimden geçtikleri düşünülürse, o vakit Irak ve Mısır ordularını en etkileyen akımların, özellikle Arap Birliği ya da Müslüman Kardeşlik gibi milliyetçi ve dinci akımlar olduğuna pek şaşılmaz. Suriye ordusu herşeyden önce liberalizmi üstün tutarak dine sadece sözde bir bağlılık göstermiş ve muhafazakâr, dinci çevrelere karşı ılımlı davranmıştır.

Siyasî etkinliklere aşırı bir ilgi gösteren unsurlar, yaşlılardan çok genç subaylar olmuşlardır. Yaşlı kimseler, ulusal reformdan çok yüksek askerî makamlar işgal etmek ve devlet-hükümet başkanlarının sevgisini kazanmak gibi kendi yararlarını düşünmek eğilimini göstermişlerdir. Bu yaşlı askerlerden bazıları mevkiilerinde sırf kişisel meziyetleri dolayısıyla değil, fakat iktidardakilere ordunun bağlılığını sağlamak amacıyla tutulmaktadırlar. Bunlardan bazılarının ekseriya hükümdara ya da bakanlara akraba olmaları kendileri ile yönetici oligarşinin çıkarları arasında bir ayniyet meydana getirmektedir. Bundan ötürü, genç subaylar ulusal meseleleri aralarında tartışmak üzere çoğu zaman küçük gruplar halinde (özel ya da gizli toplantılar) tertip etmişlerdir. Bu genç subaylar bir askerî diktatörlük kurmaktan söz etmemekle birlikte, siyasî mekanizmanın denetimi için ordu müdahalesinin zorunlu olduğu fikrini sık sık ortaya atıyorlardı. Genç subaylar önderlerini daima güven duydukları ve sicilleri temiz kıdemli subaylar arasından seçmişlerdir. Nitekim, bu önderler askerî dürüstlüklerinin söz götürülen bir yanı bulunmamak ve çıkarlarını gözetmemek şartıyla ekseriya görevdeki kıdem ilkesine göre seçilmekteydi. Irak'da Bekir Sıtkı, Suriye'de Hüsnü Za'yim (önce Hinnavi sonra da Çiçekli onun yerine getirilmişlerdir) ve Mısır'da Muhammed Necip hep böyle yükselmişlerdir. Bu kişilerin herkesçe bilinen önderlik nitelikleri ve kumanda yetenekleri savaş sırasında sınanmıştı: Bekir Sıtkı, Asurîlerin ve Orta Fırat aşiretlerinin ayaklanmalarına karşı giriştiği askerî harekâta, Za'yim, Çiçekli ve Necip de Filistin Savaşı sırasında denenmiş kişilerdi.

Subayları bilfiil politikaya sürükleyen gizli neden, hiç şüphesiz, demokratik usullerle bir türlü gerçekleştirilemeyen sosyal devrime

karşı duyulan ihtiyaç olmuştur. Ordu, halk çoğunluğunun benimseyebileceği nisbeten ılımlı bir görüşten yana görünmekte ve sosyal reformları çabuk ve asgari bir muhalefetle uygulayabilecek güçlü bir önderliğe sahip bulunmaktadır. Reforma ilişkin metodlarını uygulayabilmeleri için orduya imkân vermeğe hazır olan halk, başlangıçta değişikliği kaideten sevinç ve coşkunlukla karşılamışsa da, Irak ve Suriye'deki denemelerden halkın bu şevkinin çabuk söndüğü sonucu çıkmaktadır. Çünkü halkta reform tedbirlerinin zor kullanmak suretiyle yürütülmesi halinde bunları sert metodların ve sürekli baskının izleyebileceğine dair bir endişe mevcuttu.

Filistin Savaşı, Suriye ve Mısır'daki âni askerî darbelerin tek nedeni olarak gösterilmiştir. Oysa, yoğun bir kaynaşma durumu çoktan beri mevcuttu. Bu durumun tenkidine dair sık sık sesler yükselmekle birlikte, henüz Filistin yenilgisinden daha elverişli bir fırsat kendisini gösterememişti. Filistin yenilgisi, muhalif unsurlara hoşnutsuzluklarını açığa vurma ve bozuk saydıkları herşeye karşı hiddetlerini boşaltma imkânını vermiştir. Gerek gazete makaleleri ve gerekse kitap ve risale yayınları boyuna artmaktaydı, bunlar bazıları —eskiden ender görüldüğü üzere— birkaç baskı yapıyorlar ve Arapça konuşulan ülkelerin hepsinde geniş bir okuyucu kütlesi buluyorlardı. Orta Doğu'da bu çeşit yayınlar bir yenilikti ve birçok dinamik güçleri serbest bırakmıştı. Filistin Savaşının sebebiyet verdiği derin ulusal hayal kırıklığını «Trajedinin Anlamı» (8) adı altında bir küçük kitapta ilk tartışan kimse, o sırada Suriye Üniversitesi Rektörü bulunan Costi Zurayk olmuştur. Zurayk, söz konusu kitapta halkı yöneticilerini reforma zorlamağa dâvet etmiştir. Bu kitapçığı Filistin'li bir avukatın yazdığı «Filistin İbreti» (9) adını taşıyan, bir sosyal reform plânı ile Feyizli Hilâl birliğine dair bir tasarımı içine alan ve derhal harekete geçilmesini salık veren bir başkası izlemiştir. Bütün bunların belki de en tehlikelisi ve yıkıcısı Mısır'lı bir din hocası olan Halid'in «Buradan Başlarız» (10) adlı kitabıdır. Kitapta bugün müslümanların

(8) Costi Zurayk Ma'na al-Nukba (Beyrut, 1948).

(9) Musa al-Alami, İbrat Filastin (Beyrut, 1949). Bu kitap, The Middle East Journal, c. 3, s. 373-405 (Ekim, 1949) özetlenerek çevrilmiştir.

(10) Halid Muhammed Halid, Min Huna Nabda, (Kahire, 1950). Bu kitabın kısa bir özeti için Bk. Nicola A. Ziadeh, «Recent Books on the Interpretation of Islâm,» The Middle East Journal, c. 5, s. 506-8, (Güz, 1951).

anladığı ve uyguladığı dinsel sistemin modern hayata tamamen aykırı olduğu gösterilmiştir. Halid, teokratik devletin ihyasını reddetmekte ve İslâmiyete sosyalist temele dayanan yeni baştan bir anlam verilmesini savunmaktadır. «Yurttaşlar, Sığır Değildir» (11) adındaki bir başka kitabında Halid, Mısır'daki oligarşik rejime saldırmakta ve kişinin eşitlik, özgürlük, öğrenim ve çalışma haklarını güçlü bir dille savunmaktadır. Yazarın ilk kitabı hükümet tarafından yasaklanmıştır, fakat bu yasak kaldırılınca kitabın çeşitli baskıları yapılmış ve bütün Arap dünyasında okunmuştur. Ne hükümetin karşı koyması ve ne de hasımlarının sert ve hatta bayağı tenkidleri Halid'i ikinci kitabını yayınlamaktan alıkoyamamıştır. Hatta, bu ikinci kitap sosyal koşulları daha etraflı eleştirmesi bakımından birincisinden daha acı ve keskin dillidir. Gerek bunlar ve gerekse diğer daha az önem taşıyan kitaplar geniş bir okuyucu çevresi bulmuşlar ve kamu oyu üzerinde derin etkiler yaratmışlardır.

Filistin Savaşı meseleleri kıvamına getirmişti, çünkü ordunun sivil politikacılarla mücadeleye sürüklenmesine bu Savaş sebep olmuştu. Yönetici oligarşi ordu üzerindeki etkisini yitirmiş olmanın verdiği korkuyla olayları dikkatle izlemeğe başlamıştır. Arap hükümetlerinin savaşı kaybettikten sonraki resmî demeçlerinde savaşın başarıyla yönetildiği açıklandığı halde, ordu, bu yenilgiden sorumlu tutulmak istenmiştir. İşte bu, gerek Suriye'de ve gerekse Mısır'da yenilginin nedenleri üzerinde bir soruşturma açılmasını isteyen bir cereyanın başlamasına sebep oldu, ancak soruşturmacılar yenilginin nedenlerini açıklamazdan önce, birtakım politikacılar soruşturmacılara nüfuz etmeğe çalışmışlardır. Bunun üzerine ayaklanan subaylar —sorumlu politikacıların cezadan kaçmalarından endişe ederek— harekete geçmek zorunda kalmışlardır.

— IV —

Burada, askerî darbeler tecrübesini geçirmiş özellikle dört Orta Doğu ülkesinden söz etmek yerinde olur: Son Osmanlı yönetiminde Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır. Türkiye'de (1908, 1909) yıllarında iki askerî darbe vuku bulmuştur, Irak'da yedi (1936 - 1941), Suriye'de dört (1949 - 1952) ve Mısır'da iki (1881, 1952). (Irak'da 1952 de ordu tekrar sahneye çıkmış ama bu kez kamu düzeninin korunması amacıyla devlet başkanları tarafından müda-

(11) Muvatinun La Ra'aya (Kahire, 1951).

haleye dâvet olunmuştur. Lübnan'da ise hükûmet değişikliği sırasında salt o geçici dönem süresince bekçilik görevi yapmıştır). Darbeler listesinin bu onbeş askerî darbe ile bitmediği muhakkaktır. Bunlar, sadece Kemal Atatürk ve Şah Rıza Pehlevî gibi eski kumandanların bir politikacı olarak rol oynadıkları devrimler arasından değil, fakat ordunun bilfiil hükûmet yönetimini ele aldığı olaylar arasından seçilmiş örneklerdir. (12)

Bu askerî darbelerin hepsi, ya (Türkiye'de olduğu gibi) bir anayasal rejimin yeniden kurulması şeklinde malum bir amaç uğruna ya da mevcut demokrasiyi işlemekten alıkoyan kötü etkilerden «temizlemek» için yapılmıştır. Ordu milliyetçi unsurlarla faal işbirliği kurma imkânlarını araştırmış ve başlangıçta yönetimi liberallerin sıkı işbirliği ve desteği altında yürütmüşlerdir. Sonraları ordu tek başına sahneye hâkim olmuş ve (milliyetçiler değilse de) liberaller ya geri plâna itilmişler ya da iktidardan uzaklaştırılmışlardır. Dinci zümreler kaideten (Mısır'daki Müslüman Kardeşler topluluğunun General Necip'e hayır duaları hariç) askerî yönetime karşı ilgisiz bir tavır takınmışlardır. Onların bu ilgisizlikleri, ya eski rejimlerle (Türkiyedeki gibi) anlaşmış olmalarından ya da (Irak'taki gibi) kanaatlerinin ordunun müsamaha edemeyeceği derecede aşırı ve gerici bir nitelik taşımasından ileri gelmekteydi. Suriye'de Müslüman Kardeşler topluluğu ordu öncesi rejime karşı olduğu halde, orduyu liberal unsurlarla işbirliği yaptığı için desteklemekten kaçınmıştır.

Ordu, iktidarı, ya liberal reformların zeminini hazırlamak ya da bunları bizzat gerçekleştirmek için ele aldığı izlenimini uyandırmıştır. Gerçekte, hiç hazırlanmadan ya da reformları uygulayacak ameli tecrübeleri olmadan iktidarı ele geçirmişlerdir. Bir günde bütün Augean Ahırlarını (*) Herkülvari bir çabayla temizlemeğe kalkışmaları kamuoyunun hoşuna gitmekle birlikte, böyle bir davranış reform bakımından olumsuz bir yöntem sayılamaz. Zira bu

(12) Bu makalede yazarın niyeti Orta Doğudaki çeşitli askerî darbelerin bir tarihçesini vermektense ziyade askerî yönetimin genel özelliğini ve bu arada politikaya etkilerini incelemektir. Askerî yönetimin tarihçesi için Bak. Alford Carleton, «The Syrian Coups d'Etat». Middle East Journal, C.4, (Ocak, 1950) s.1-12; Raşit Barravi, The Military coups in Egypt (Kahire, 1952) Arapça; M. Hadduri, Independent Iraq (London, 1951).

(*) Otuz yıl pis kaldıktan sonra Herkül'ün bir günde temizlediği ahırlar.

çeşit Herkülvari bir çaba sosyal reformu herkesi hoşnut kılacak tarzda gerçekleştirmekle olur. Orđunun reform programı en çok eklektik bir nitelik taşımaktaydı, halk arasında yaygın bulunan birtakım düşünce ve teklifleri içine almaktaydı, fakat bunların geniş bir reform programı ile kaynaştırılmasına pek az önem verilmiş ve üstelik uygulama usulleri gösterilmemişti. Birkaç liberal düşünür, örneğin Türkiye'de Ziya Gökalp ve Irak'da Ahali grubu, destekledikleri akımlar hakkında etraflı sosyal programlar formüle etmeğe çalışmışlardır. Fakat bu çeşit felsefi savunmalar askerlerin zihniyetini pek fazla etkileyememiştir. (13) Belki, Suriye ve Mısır'daki askerî rejimler tarım reformu alanında daha ciddi teşebbüslerde bulunmayı düşünmüşlerdir, (örneğin Suriye'de devlete ait toprakların köylülere dağıtılması ya da Mısır'da toprak mülkiyetinin en çok sekizyüz dönüm olarak sınırlandırılması gibi) ama bunların uygulanmasına geçilememiştir. (14) Gerçi, bu plâformlar halk yığınları arasında popüler bir hale gelmişlerse de, ekonomik kalkınma esas itibariyle tarım üretimini arttırıcı yeni araçların bulunması keyfiyetine bağlı görünmektedir. Yoksa ekonomik kalkınma toprağı (Suriye'deki gibi) çok sayıda halka bölüştürmekle ya da (Mısır'daki gibi) yeni bir dağıtıma tâbi tutmakla, gerçekleştirilemez. Suriye'nin geniş ve gerikalmış topraklarını işleyebilmesi için hem sermayeye ve hem de bilgiye (bu ülke Dört Nokta programı çerçevesinde verilen yardımı reddetmiştir) ihtiyacı vardır. Esasen kalabalık nüfuslu bir ülke olan Mısır'da da, sosyal reformları gerçekleştirebilmek için tarım ve diğer alanlarda üretim artışını sağlayacak yeni araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Demokratik hayatın askerî yönetim lehine ortadan kaldırılmasını hemen herkes hoşnutlukla karşılamıştı, ama bunun da kendine özgü sakıncaları ve kötü etkileri mevcuttu. En tehlikelisi işini bitiren orduyu politikadan çekilmeğe ya da iktidarı terk etmeğe ikna hususunda bir güçlüğü belirmiş olmasıdır. Ordu ileri gelenlerinin askerî müdahalenin geçici olduğuna dair devamlı teminatlar vermelerine rağmen, tarihten alınan dersler güveni arttırıcı nitelikte

(13) Ziya Gökalp'in fikirleri ve İttihad ve Terakki üzerindeki tesirlerinin değerlendirilmesi hakkında bk. Uriel Heyd, Foundations of Turkish Nationalism (London, 1950).

(14) Suriye'nin arazi kararnameleleri ile Mısır'ın Toprak Reformu Kanununun metinleri için bk. Middle East Journal, c. 7, 69-81 (Kış, 1953).

değildir. Mısır (1881 - 1882), Türkiye (1908 - 1918) ve Iraktaki (1936 - 1941) askerî yönetimlerde sivil idareye dönmek hususunda herhangi bir belirti görülememiş ve daha önceki olayların hepsinde olduğu gibi, bu rejimler yabancı ülkelerle giriştikleri bir savaş sonunda yıkılmaya kadar iş başında kalmışlardır. Suriye'de ordu dört yıldır iş başında bulunduğu halde hâlâ bu yönetimin ne zaman sona ereceğine dair bir belirti gözükmemektedir. Suriye'deki askerî yönetim kendisiyle teknik açıdan hâlâ savaş durumunda bulunan komşu bir ülkeyle savaşmaktan sakınmıştır. Zira, böyle bir mücadelede askerî yönetimin varlığı ve ne derece kudret ve kabiliyete sahip bulunduğu ortaya çıkacaktı. Başlangıçta sivil yönetimi devirmek için vesile bildikleri İsrail Savaşı hakkında bugün susmaları ve öte yandan bir Arap ülkesi ile diğeri aleyhine birleşmeleri, onların bu askerî rejimin ya içerden çökmesinden ya da dışardan yıkılmasından endişe ettiklerini göstermektedir. Şimdiki duruma bakılırsa, askerî yönetim gerek Suriye'de ve gerekse öteki Arap ülkelerinde kamu oyunun sivil politikacılara karşı hoşnutsuzlukları devam ettiği müddetçe ve askerler ulusal çıkarların bekçileri şeklindeki prestijlerini koruyabildikçe, daha belirsiz bir süre var olacağına benzer. Buna karşılık, eğer, askerî önderler geçmişte olduğu gibi birbirleriyle bir iktidar kavgasına girişirlerse, askerî rejim geç içten çökebilir.

Politikanın ordu üzerindeki etkileri de hayırlı olmamıştır. Müffling «bir generalin sadece tek amacı vardır, hem hükümdar hem de asker olan bir generalin ise iki amacı bulunmak gerekir; onun bir asker sıfatıyla hareketleri daima politikanın emrinde olacaktır» (15) diyor. Politika en yüksek askerî zaferlere siyasî güçleri umursamadan askerce erişmek isteyen hükümdarların davranışlarını sınırlar. Eğer general başarılı bir hükümdar olmak isterse, o vakit hiçbir muzaffer generalin müsamaha edemeyeceği şekilde bu kayıtlara uyması gerekir. Birdenbire yükselme, bazı durumlar dışında, bu iktidar kurbanlarının işgal ettikleri yeni mevkilere alışmalarına nadiren imkân verir. Bütün gücü elinde tutan bir önder çoğu zaman kendisini taraftarlarından ve hayranlarından uzaklaştıran karizmatik bir özelliğe kapılmak eğilimindedir. Orta Doğu'da as-

(15) Müffling, Die Feldzüge der Schlesischen Armee, s. 52, zikreden Yorck von Wartenburg, Napoleon As A General, çev. W. G. James, c. 1, s. 151

kerf yönetimden edinilen tecrübe şu sözün doğruluğunu bir kez daha göstermektedir: «İktidar bozulmaya meyyaldır ve mutlak iktidarın bozulması da mutlak olur.» Halkı keyfi yönetim ve yolsuzluklardan kurtarmak amacıyla iktidara el koyan önderler ne yazık ki çoğu zaman hasımlarında nefretle karşıladıkları tutumlardan kendilerini sakınmamışlardır. (16) Nitekim, Suriye'de Hüsnü Za'im ile Çiçekli'nin ve Irak'da Bekir Sıtkı'nın durumları bu keyfiyeti doğrular görünmektedir. General Necib'in bu kuralın dışında kalacağı umulur.

Nihayet, gerek asker ve gerekse sivil Araplar arasında baskın olan bir düşünce hakkında da bir iki söz söylenebilir —bu kimseler. Kemalist rejim altında kaydedilen ilerlemeyi ülkelerindeki anarşi ve kargaşalık durumuyla karşılaştırarak, her Arap ülkesinin reformları güçlü bir elle yürütecek kendi Kemal Atatürküne ihtiyaç duyduğunu belirtmişlerdir. Çoğu zaman bu kimseler ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Pan-İslâmizmi savunmuş Müslüman önder Seyyid Cemaleddin'in Doğu ancak iyi yürekli, hayırhah bir despot tarafından ıslâh olunabilir şeklindeki sözlerini tasviple aktarmaktadırlar. Kemalist rejim, Atatürk'ün ölümünden sonra, işler bir demokrasi biçimine dönünce, ordunun, demokratik esaslar çerçevesinde sivil politikacılardan kurulu bir yönetime müsaade edilmeden önce bir hayli «temizlik» ameliyesinin yapılması gerektiği yolundaki görüşü destek kazanmıştır. Ne var ki, ordu, Kemalist rejimin bir gecede iktidarın askerlere devredilmesiyle kurulmadığını kavrayamamıştı; fakat Kemal işin başlangıcından beri asker arkadaşlarına ordu ile politika arasında bir tercih yapmak zorunda olduklarını açıkça söylemişti. Mustafa Kemal sosyal reformlarını bu oluşma çağı içinde ortaya atmış, saatlerce hasımlarını ikna etmeğe çalışmış ve asker asıllı devlet adamları arasında eşine ender rastlanan bir sabır ve hoşgörü göstermiştir. 1925 tarihli Kürt ayaklanmasına gelinceye kadar, ki o sırada Kemal'in otoritesi esasen temellerine oturmuştu, belirli baskı tedbirlerine başvurulmamıştır. Bağlılık yargılamaları (rejime sadakat muhakemeleri) adı verilen bu

---

(16) 1909 yılında Sultan Abdul-Hâmid'in saltanatını deviren Jön Türklerin keyfi askerî yönetimleri hakkında bir Arap ozanı o vakitler şöyle demiştir:

«Birkaç gün önce yalnız bir tek Hâmid vardı,
Ama bugün binlercesi ya da bir o kadarı vardır.»

rejimi yola gelmez hasımlardan temizleme ameliyesi, modern Türkiye'nin tarihinde rastlanan tek temizlik hareketidir.

Komşu Arap ülkelerinde Atatürk'ü taklit edenler, Kemalizmin mahiyetini yanlış anlayarak önce perde arkasından siyasî kararları etkilemeğe çalışmışlar (fakat sivil politikacıların muhalefeti ile karşılaşınca) hükûmeti kendi kontrolleri altına almaktan başka bir çıkar yol olmadığını görmüşlerdir. Böyle yaparlarken, rejimi tehlikeli ya da ahlâksız kişilerden temizleme bahanesiyle düzen ve güven duygusu yerine endişe ve korku doğuran bir baskı rejimini başlatmışlardır. General Bekir Sıtkı devirdiği Kabinenin belli başlı bakanlarını sürgüne göndermekle kalmamış, fakat General Cafer al-Askarî'nin katlini ve diğer bir düzinesinin de kovuşturulmasını emretmiştir. Bu arada, Albay Za'im ve Çiçekli de dürüst ya da ahlâksız kimseler gibi tevkif ve sürgün edilmişlerdir. Aynı örneği izleyen General Necip de Kral Faruk'u tahtından inmeğe zorladıktan sonra, etrafındakileri diğer birtakım politikacılarla birlikte yolsuzluk iddiasıyla tevkif ettirmiştir. Baskı bir kez başladı mı artık onu durdurmak güçleşir ve bu çok geçmeden dürüst kişileri de içine alır. Hükûmetin ordunun kontrolü altında olması, askerlerin işleri kamu denetiminden uzak kendi görüş ve anlayışlarına göre yönetmeleri, orduyu başlangıçta iktidarı almaya zorlayan meseleler kadar çetin diğer bir devlet meselesi yaratır.

— V —

Otoritenin sivillerden askerlere geçmesinde demokrasinin «başarısızlığa» uğradığına dair bir faraziye başlıca faktör olmuştur. Orta Doğu halkı, otoriteyi ne sağ ve ne de sol (dinci ya da komünist) unsurlara vermeksizin (ama her iki unsur da neredeyse iktidarı ellerine geçireceklerdi) şimdi moda haline gelen, eski bir hileye başvurmuş ve hoşlanmadığı bir hükümdarı muhafızını onun aleyhine çevirmekle işbaşından uzaklaştırmıştır. Ordu sağın ya da solun nüfuzu tehlikesini azalttıktan sonra, ortaya daha büyük bir güçlük çıkmıştır. Ordu mensupları bir kez koltuğa iyice yerleştikten sonra, acaba onları bu yeni elde ettikleri mevkilerden uzaklaştırmak nasıl mümkün olacaktı? Bu durum —hiç değilse yazarın kanısınca— askerî yönetimin en büyük tehlikelerindendir, ordunun bazı reform tedbirlerini süratle gerçekleştirmekteki değerli rolü kabul olunmakla birlikte, yine de demokratik hükûmet mekaniz-

masının belirsiz bir süreyle ortadan kalkması pahasına böyle bir denemeye girişmeğe değmez. Orta Doğu ülkelerinin hemen hepsinde demokrasinin işleyiş tarzının hoşnutsuzluk yarattığı bir gerçektir. Fakat bu iktidarın halka ait olduğu ve dolayısıyla onun tarafından denetlenmek gerektiği şeklinde genellikle benimsenmiş bulunan ilkenin inkârını icap ettirmez. Orta Doğu'da demokrasi başarısızlığa uğramışsa, bunun tek nedenini demokrasinin hazırlıksız bir sosyal ortama yerleştirilmek istenmesi teşkil etmiştir.

Demokrasinin ihyası için kullanılacak araçlar ne olursa olsun, demokrasiye dönüş nihai istikrar ve ilerlemeye giden en güvenilir yol olarak görünmektedir. Yerli geleneklerin hâlâ güçlü bulunduğu ülkelerdeki demokratik müesseselerin işleyiş tarzını demokrasi geleneğine alışık Batı ülkelerindeki benzerleriyle karşılaştırmak, caziz değildir. P o l i t i k a adlı eserinde Aristo'nun sık sık belirttiği gibi, yurttaşın yönetimi altında yaşadığı anayasa rejiminin ruhuyla eğitilmiş olması gerekir. Günümüzde, demokrasiye herşeyden önce yetiştirici, eğitici bir değer vermek gerekir: Yani, demokrasi demokratik mekanizmanın işleyişi için gerekli bulunan alışkanlık ve geleneklerin gelişmesine yardımcı olmak zorundadır. (17) Eğer demokrasi başarısızlığa uğramışsa, bunun nedeni kabuğuna çekilen bir dünya içinde Orta Doğu halkının Batıya kıyasla gerikalmışlığını fark etmiş olmasıdır. Ancak Batıya yetişememiş olmaları demokrasinin hatası değildir. Hata halkın kendisindedir. Halk —siyasal, sosyal ve ekonomik bakımdan— içerden bir tedavî görmedikçe, onurlu bir demokratik hayat tarzı sürmesine imkân yoktur. Bu usul Orta Doğu bakımından yeni sayılmaz. Nitekim, Peygamber Muhammed Kur'andaki bir buyruğunda ümmetini şöyle uyarmıştır: «Gerçekten, insanlar nefislerini kendileri ıslâh etmedikçe Tanrı onların nefislerini ıslâh etmez.» Bu nefis terbiyesi— ki halkın büyük çoğunluğu bundan yoksundur— ancak onlara yönetimi altında yaşadıkları anayasanın ruhunu aşılacak sağlam bir eğitimle gerçekleştirilebilir.

(17) Bk. yazarın, Independent Iraq (London, 1951). s. 34-35.